

ПОРЕДИЦА „ПЪТЯТ НА ПРАБЪЛГАРСКИЯ ВОИН“ · ПУБЛИКАЦИЯ 12 ОТ 15

Конското снаряжение

Седло, юзда, стремени, шпори и конят в гроба според археологията и писмените извори (VII–XI век)

Сдружение „Спортен клуб Бага-Тур“ · Стара Загора · 29 януари 2026 г.

Обр. 1. Конници в степта – стрелба с лък от седлото (художествена реконструкция)

РЕЗЮМЕ

Прабългарската войска е била преди всичко конна и затова снаряжението на коня и конника е било толкова важно, колкото и оръжието. Статията проследява какво знаем за седлото, юздата, стремената, шпорите и камшика от Мадарския скален релеф, рисунките-графити, писмените извори и находките, систематизирани от В. Йотов и Р. Рашев. Разгледани са типовете юзди и стремена и тяхната датировка, въпросът за произхода на стремето, появата на шпорите под западно влияние, както и редките, но красноречиви погребения с кон или с части от конска амуниция – от гроба при Красен до аристократичното погребение при Кабиюк.

Ключови думи: прабългари, конско снаряжение, стремена, юзда, седло, шпори, погребение с кон

I. Увод: Войска на седлото

Византийските военни трактати описват българите като конници, които не обичат да слизат от конете си. Според Тактиката на император Лъв VI сбитият пехотен строй е опасен за тях, защото те са конници; войниците се упражняват да стрелят от седлото, а в мирно време конете пасат непрестанно, лете и зиме, разпръснати по родове¹. Г. Фехер, който още през 1938 г. събира тези сведения, подчертава, че за подобна тактика – стрелба с лък от бягащ кон, дори обърнат назад – освен сила и упражнение е било нужно и превъзходно снаряжение².

Значението на коня личи и в езика и институциите. Т. Славова свързва длъжностната титла миник с прабългарската дума им – „кон“, засвидетелствана в Именника на българските ханове, и тълкува миника като висш командир на конницата³. В Отговорите на папа Николай I се споменава обичаят преди сражение владетелят да изпраща доверен човек, който да прегледа оръжието и конете, като немарливият се наказвал със смърт; пак там е засвидетелствано, че за военно знаме българите носели конска опашка⁴. Според Тактиката на Лъв VI конете на знатните са били покрити отпред с желязо или плът; по аналогия със сведението на ал-Масуди за волжките българи, които отглеждали стада военни коне, неяздени в мирно време, се допуска, че и у дунавските българи е имало резерв от специално обучени бойни коне⁵.

Въпреки това находките на конско снаряжение от българското ранно средновековие са малко. В. Йотов, автор на най-пълното изследване по темата, отбелязва, че в археологическите обекти не е открит нито един пълен набор от снаряжението на конника и коня⁶. В тази статия ще разгледаме поотделно седлото, юздата, стремената и шпорите, а накрая – погребенията с кон.

Ключови моменти

500–450 г. пр. Хр.	Появяват се двусъставните юзди – много старо изобретение, използвано и от прабългарите.
края на VI в.	До това време европейските конници не познават стремената, което затруднява ръкопашния бой.
края на VII в.	Излизат от употреба ранноаварските стремени с кръгла рамка – такова стреме личи на Мадарския релеф.
края на VII – VIII в.	Датират най-ранните кръгли стремени от Доброплодно, Варненско, вероятно от гроб на езически конник.
VIII в.	У франките се появяват шпорите с извити навън рамене от типа на находките при Кюлевча.
895/896 г.	Вероятно време на укриване на сборната находка от Божурово със стремени от VIII–IX в.
XI в.	У печенегите и узи се появяват дъговидно извитите („крилати“) костени псалии.

ГЛАСЪТ НА ИЗВОРА

Тактиката на Лъв VI

Император Лъв VI съветва, че сбитият пехотен строй е опасен за българите, защото те са конници. Войниците им се упражняват да стрелят от седлото, а в мирно време конете пасат непрестанно, лете и зиме, разпръснати по родове.¹

2. Седлото

Снаряжението на конника и коня включва седлото, юздата, стремената и шпорите, както и помощни средства като кожените ремъци около тялото на коня, камшика и подковите. Особено значение през ранното средновековие имат две нововъведения – стремената и твърдото седло, които дават на конника по-голяма свобода при езда и ръкопашен бой; повечето изследователи ги смятат за изобретения на тюркските народи – аварите и прабългарите – или поне приемат, че тези народи са ги донесли в Европа⁷.

От седлото не е запазена нито една част, затова за него съдим по изображенията. Най-ясно е то на Мадарския скален релеф: там личи високата задна облегалка на седлото, следи от покривката под него, както и от подопашния и подкоремния ремък, с които е закрепено⁸. Седла и други части на снаряжението се виждат и на рисунки-графити от крепостните стени на Плиска, Преслав и София, на каменна плоча от Добруджа и на миниатюрите в Мадридския ръкопис на Йоан Скилица⁹. Какво е било седлото, можем да разберем по гробни находки от Унгария, свързани с аварите (VIII–IX век) и унгарците (X век): то е изработвано от две успоредни трапецовидни дъски, обрамчени от дъговидни¹⁰. Някои костени пластини от средновековна България се смятат за приложения за лъка на седлото, но реконструкция не е предложена¹¹. Още Фехер допуска, че българското седло е било дървено, обвито с кожа, подобно на по-късното „маджарско седло“¹².

Седлото има и символна стойност. В един от военните инвентарни надписи от Преслав според някои автори се споменават „самари 191“ – може би седла на бойни коне. При сключването на тридесетгодишния мир с България император Лъв V Арменец обърнал собственоръчно конски седла и хванал тройно преплетени ремъци; В. Бешевлиев вижда в това част от клетвения обред на прабългарите¹³.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

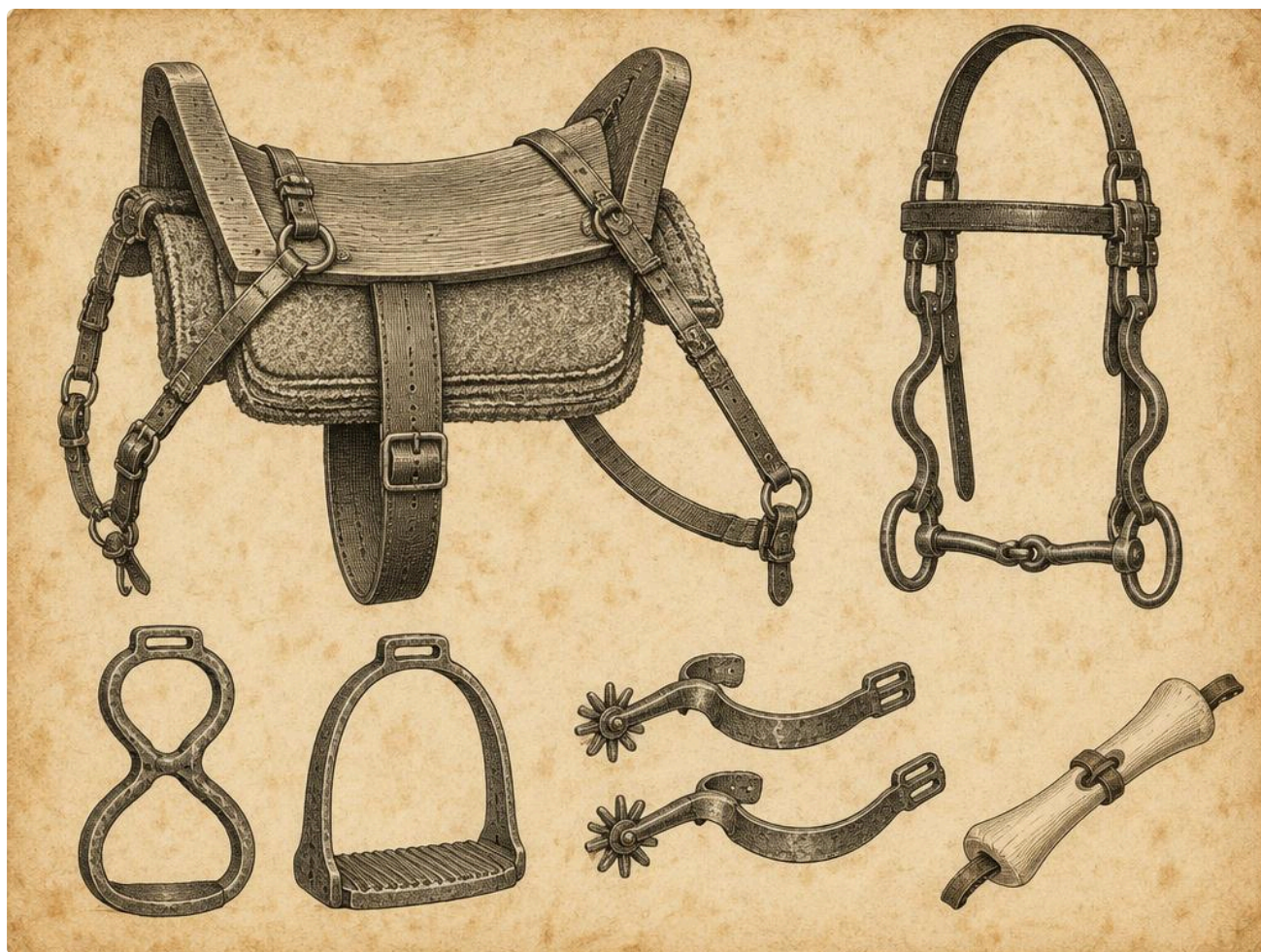
Клетва върху седла

При сключването на тридесетгодишния мир с България император Лъв V Арменец собственоръчно обърнал конски седла и хванал тройно преплетени ремъци. В. Бешевлиев вижда в това част от клетвения обред на прабългарите.¹³

Обр. 2. Обр. Мадарският конник, скален релеф край с. Мадара, Шуменско – по него най-ясно личат седлото с висока задна облегалка, покривката, юздата и стремето. Снимка: Octopus, Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0.

Снимка: Octopus (Slovenian Wikipedia) · CC BY-SA 3.0 · [Wikimedia Commons](#)

Обр. 3. Обр. Седло, юзда и стремена – гравюра от XIX в. В духа на стар научен атлас (художествена стилизация)

Обр. 4. Седло с висока задна облегалка, покривка и ремъци – по Мадарския релеф и аварските находки (художествена реконструкция)

3. Юздата

Юздата е конструкция от кожени ремъци, халки, псалии и зъбалец, но в археологическата литература под юзда обикновено се разбират само металните или костените части¹⁴. На Мадарския релеф са запазени следи от оглавника и юздата с поводи, чийто заоблен край ездачът държи във вдигнатата си лява ръка¹⁵. Писмените извори също обръщат внимание на юздата: при злополучната среща на император Лъв V с хан Крум синът на Константин държал коня на Крум оседлан и с юзда, а Лъв Дякон, описвайки обсадата на Дръстър, подчертава неумението на воините на княз Светослав да управляват конете с юздите и отбелязва блестящите украси по юздите на византийските военачалници¹⁶.

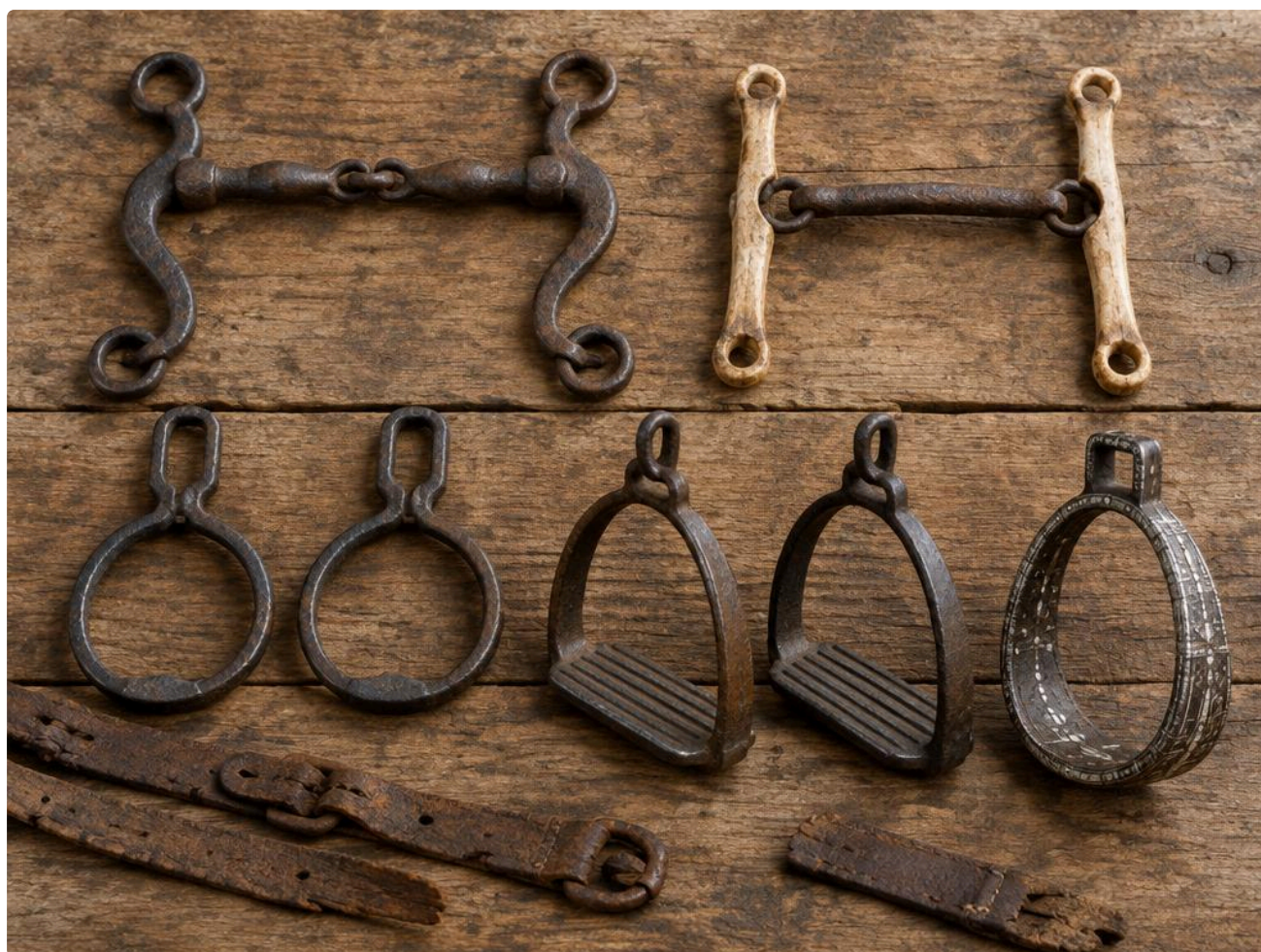
За езическия период Рашев посочва един тип юзди – с двусъставен зъбалец и S-овидни псалии¹⁷. Йотов разглежда 35 части от юзди – зъбалци и псалии от желязо, кост или рог – и обособява три типа и два типа костени псалии¹⁸. Юздите с двусъставен зъбалец и S-овидни псалии са открити в езическите некрополи при Кюлевча, Разделна и Красен, както и в селища и крепости; такива юзди често се срещат в гробове на конници от края на VII–VIII век, а находките от некрополите Йотов датира във VIII – средата на IX век¹⁹. Двусъставните юзди сами по себе си са много старо изобретение – от края на халщатския период (500–450 г. пр. Хр.), а едносъставните зъбалци се смятат за характерни за печенегите²⁰. Юздите с прави псалии, наричани понякога „номадски“, са по-късни у нас – от края на IX–XI век, а дъговидно извитите („крилати“) костени псалии се

появяват едва през XI век у печенегите и узи²¹. В заключението си Йотов определя юздите с извити S-овидни псалии като прабългарски, а тези с костени псалии – като донесени вероятно от късните номади²².

РЕЧНИК

Псалии и зъбалец

Зъбалецът е частта от юздата, която минава през устата на коня; псалиите са страничните пръчки, които го държат на място. Юздите с двусъставен зъбалец и S-овидни псалии Йотов определя като прабългарски.²²

Обр. 5. Юзда с двусъставен зъбалец и S-овидни псалии и стремена от ранния тип (художествена реконструкция по находки)

4. Стремената

Стремето е сред най-важните находки за датиране. Обувката на Мадарския конник, пхната в стремето, е мека, което предполага стреме с кръгла рамка от типа на ранноаварските, излезли от употреба в края на VII век; затова стремето е важен ориентир за датировката на самия релеф²³. М. Казански напомня, че до края на VI век европейските конници не са познавали стрemenата, което е затруднявало ръкопашния бой и е давало предимство на стрелбата от разстояние²⁴.

Находките от некрополите са крайно ограничени. Рашев ги разделя на три типа според формата на стъпалото – кръгло, право и извито нагоре²⁵. Йотов разглежда 53 стремени и обособява осем типа с варианти според формата на ухото за окачване, на корпуса и на стъпалото²⁶. Към най-ранните спадат двете кръгли („осморкообразни“) стремени от Доброплодно, Варненско, открити случайно заедно с двуостър меч и вероятно произхождащи от гроб на езически конник; заради многобройните аварски паралели Йотов ги датира в края на VII–VIII век²⁷. Двете стремени с арковиден корпус и стъпало с едно изпъкнало ребро от гроба на конник при Красен, Русенско, се датират в средата на VIII – края на IX век²⁸. Специфични са стремени, чието стъпало е подсилено с шест до девет ребра – от гроб 20 при Дибич и от сборната находка при Божурово; извън България те имат малко паралели и се датират във VIII–IX век²⁹. Укриването на сборната находка от Божурово Йотов свързва с маджарските нашествия на юг от Дунав през 895/896 г.³⁰. Едно стреме от Варненско с инкрустирана сребърна украса Йотов определя като един от великолепните екземпляри, известни в литературата³¹.

По-късните типове отразяват нови влияния. Най-многобройни са стремени с паралели в унгарски гробове от X век, но според Йотов те по-скоро отразяват модата на века; с нашествията на печенегите, узи и кумани се утвърждават стремени с овален корпус³². Като собствено прабългарски Йотов определя стремени от езическите некрополи при Красен и Дибич и от сборната находка при Божурово³³. Обща черта на ранносредновековните стремени са страничните опори, повтарящи ширината на стъпалото; след края на XI век те изчезват, а стъпалата стават по-широки³⁴. Формата на стъпалото е свързана и с обувката: Хрисимов и Петров обръщат внимание, че разликата между стреме с окръглено и с плоско стъпало съответства на обувки с мека и с твърда подметка³⁵.

Фехер, който през 1938 г. разполага само с две стремени от България – от Преслав и Мадара, – смята, че европейските народи са възприели желязното стреме от тюркските народи чрез Византия през VII век³⁶. Днешната картина е значително по-богата, но изводът за степния произход на стремето остава в сила.

КЛЮЧОВ МОМЕНТ

895/896 г.: съкровището от Божурово

Сборната находка от Божурово съдържа стреме със стъпало, подсилено с ребра – тип с малко паралели извън България. Йотов свързва укриването ѝ с маджарските нашествия на юг от Дунав през 895/896 г.³⁰

Обр. 6. Обр. Железни стремена на аварите от VII–VIII в., Унгария – сродни на най-ранните стремена от България, за които Йотов посочва многобройни аварски паралели. Снимка: Bjoertvedt, Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0.

Снимка: Bjoertvedt · CC BY-SA 4.0 · [Wikimedia Commons](#)

5. Шпори, камшик, подкови и ремъчни принадлежности

Шпорите са западно, а не степно изобретение. За техни първооткриватели се смятат келтите, а у номадските народи на Изтока, както отбелязва Йотов, шпори не се използват³⁷. Казански констатира същото и за славяните от V–VII век: подобно на степните конници те много рядко са използвали шпори, а снаряжението им е напомняло по-скоро азиатската, отколкото европейската конница³⁸. От езическа България са известни само две шпори – от некропола при Кюлевча³⁹. Те произхождат от масовия гроб 80, в който Йотов, съдейки по липсата на погребален ритуал, вижда вероятно погребение на неприятелски войници; шпорите с извити навън рамене от типа на кюлевченските се появяват у франките през VIII век⁴⁰. Към меката обувка шпорите са

били привързвани с кожен ремък и малка тока, каквато е открита до шпорите при скелет 5 в същия гроб⁴¹. Според Йотов шпорите навлизат в българските земи под каролингско влияние от запад – чрез аварите или от Византия⁴².

Конникът е управлявал коня и с камшик. Според Свидас хан Тервел поставял обърнат щита, който носел във война, и камшика, с който шибал коня си, и слагал върху тях пари, докато ги покрие⁴³. Шпорите, подобно на стремената, са надежден датиращ материал, а откриването им в гробове е показател и за социалния статус на притежателя им⁴⁴. Фехер обръща внимание и на подковите: Тактиката на Лъв VI изисквала на седлото на византийския конник да висят железни стремени и торба с подкови и храна за три дни, а фрагменти от подкови са известни от Плиска и Мадара⁴⁵. Предположението му, че византийците са възприели подковата именно от българите⁴⁶, не е подкрепено с доказателства, а по отношение на подковите от Унгария, известни само от две места, той привежда и мнението на Хампел, че те може случайно да са попаднали сред старите находки в много по-късно време⁴⁷.

Към конското снаряжение принадлежат и редица дребни предмети. Костени обтегачи за въжени конски букаи и бронзови кръгчета с тристранно разпределение, вероятно разпределители за ремъци, познаваме от находките⁴⁸. Костените рогчета, окачвани на колана, както се вижда на миниатюрата от Менология на Василий II, вероятно са служели за опъване на тетивата или за развързване на букаите⁴⁹. По-големите железни токи, намирани встрани от тазовата област на скелетите, могат да бъдат и токи от конска амуниция⁵⁰. Степният произход на част от тези вещи личи и при съседите: костените подпружни токи, характерни за степните номади от хунско време, а по-късно и за аварите и хуно-българите, се срещат и в славянски селища от V–VII век⁵¹.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Шпорите идват от Запад

За първооткриватели на шпорите се смятат келтите; номадските народи на Изтока не ги използват. От езическа България са известни само две шпори – от масовия гроб 80 при Кюлевча, вероятно на неприятелски войници.⁴⁰

6. Конят в гроба

Погребенията с кон са сред най-ярките белези на степната погребална традиция. Славова отбелязва, че присъствието на коня в погребалния обред на степните народи, включително на прабългарите, е знак за култа към това животно, но и за социалния и имуществен статус на покойника и неговия род; в множество могили в източноевропейските степи до мъртвия са полагани цели коне със сбруята – седло, юзда, стреме, приложения за ремъци – или части от коне⁵².

В Дунавска България обаче картината е изненадваща. Гробовете с цели коне засега са само три – двойният гроб 33 в Нови пазар с два човешки и два конски скелета, гроб 55 в Кюлевча и гроб 56 в Ножарево; Рашев подчертава, че броят им е в пълно разминаване с традиционната представа за ролята на коня в бита и религията на прабългарите⁵³. По-рядко се среща символичното полагане на кожа или крайници от кон, както в гроб 15 от Ножарево⁵⁴. Рашев смята, че целите животни в тези гробове отразяват по-скоро икономическите възможности, отколкото ранга на

погребаните⁵⁵, и напомня, че някои автори обясняват рядкото присъствие на коня в некрополите със забрана в погребалния обред⁵⁶. Оръжието и частите от конско снаряжение – стремена, юзди, токи и халки от амуниция – са редки и в гробовете с трупоиизгаряне⁵⁷.

Най-пълнен комплекс дава разрушеният гроб при Красен, Русенско, съдържащ копие, бравда, юзда и две стремени⁵⁸; по неговите находки е направена възстановка на цялостен набор оръжие и снаряжение на старобългарски воин⁵⁹. Особено място заема гробът под могила 4 при Кабиюк, на 15 км западно от Плиска, проучен през 2005 г. Мъж на около 20–22 години е положен в ковчег с глава на север; до главата му са поставени части от конска амуниция със сребърни украси, до лявата ръка – къса сабя, а при краката – конска кожа с долните части на краката, черепа и опашката. Рашев свързва този гроб с погребалната практика на прабългарската аристокрация⁶⁰.

По-старата литература съдържа и други сведения, които трябва да се преценяват внимателно. Фехер съобщава, че през 1934 г. в могила край крепостта в Плиска е открил в прабългарски гроб цял конски скелет с разбит череп, а В. Миков – части от конски скелет в гроб при Мадара; по остеологични изследвания на Р. Попов в Мадара и Плиска около IX век е имало две леки, подвижни конски породи – по-дребна и по-едра⁶¹. За могила XXXIII в Плиска обаче Рашев посочва, че конският скелет встрани от нея не е придружен от горели човешки кости и могилата трябва да се определи като поменално съоръжение, а не като гроб⁶².

В ЧИСЛА

Само три гроба с цели коне

Гробовете с цели коне в Дунавска България засега са само три – в Нови пазар, Кюлевча и Ножарево. Рашев подчертава, че броят им е в пълно разминаване с традиционната представа за ролята на коня у прабългарите.⁵³

Обр. 7. Обр. Гробни дарове на воин в аварски стил от некропола Мороне (Кампокиаро, Молизе, Италия), VII в. – некропол с гробове на конници, погребани заедно с кон, с най-близки паралели в аварските некрополи в Унгария. Снимка: James Steakley, Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0.

Снимка: James Steakley · CC BY-SA 3.0 · [Wikimedia Commons](#)

Обр. 8. Обр. Знатен конник и неговият кон – миниатюра в стила на средновековен ръкопис (художествена стилизация)

Обр. 9. Погребението при Кабиюк: младият аристократ, сабята и конската сбруя (художествена реконструкция)

7. Във филма „Докосни древността“

Във филма-спектакъл на СК „Бага-Тур“ конят не е декор, а главно действащо лице. Ездата, стрелбата с лък от седлото и конните бойни сцени показват на практика онова, което изворите описват с думи: свободата, която дават стремената и твърдото седло, управлението с юздата, ролята на ремъците и ремъчните принадлежности.

Реконструкцията на снаряжението по необходимост съчетава находки от различни места и векове. Затова е добре зрителят да знае, че зад всяко стреме и всяка юзда стоят конкретни археологически типове, а където находки липсват – като при седлото – реконструкцията почива на изображения и аналогии.

Обр. 10. Във филма „Докосни древността“: конникът проверява сбруята преди езда (художествена реконструкция)

8. Заключение

Конското снаряжение на прабългарите се познава по малко, но показателни находки. Юздите с S-овидни псалии и ранните стремени от Доброплодно, Красен, Дибич и Божурово свързват българите с аварския и степния свят на VII–IX век; шпорите идват по-късно и от запад; високото седло с покривка и ремъци е засвидетелствано най-ясно върху Мадарския релеф.

Едновременно с това изворите опровергават една лесна представа: въпреки централната роля на коня във войската, погребенията с кон в Дунавска България са изключение. Конят е бил твърде ценен за живите – или обредът е изисквал друго. Най-богатото известно погребение, това при Кабиюк, показва, че знатният мъж е отивал в отвъдното със сбруята и кожата на своя кон – символ, който казва повече от думи за мястото на коня в света на прабългарския воин.

Речник

миник	Прабългарска длъжностна титла, свързвана с думата им – „кон“; висш командир на конницата.
псалии	Странични пръчки на юздата (от желязо, кост или рог), които държат зъбалеца.
зъбалец	Металната част на юздата в устата на коня; може да е едносъставен или двусъставен.
оглавника	Системата от ремъци около главата на коня, към която се закрепват юздата и поводите.
букаи	Въжета или ремъци за спъване на краката на пасящ кон, за да не се отдалечава.
подопашния	Ремък, минаващ под опашката на коня, който не позволява седлото да се плъзга напред.
шпорите	Метални остриета или рамене на петата на конника, с които се подтиква конят.

Провери знанията си

1. Какво е знамето на българите според Отговорите на папа Николай I?

а) Конска опашка · б) Червен плат с лъв · в) Бронзов орел

2. Колко стремена разглежда В. Йотов в изследването си?

а) 12 · б) 35 · в) 53

3. Какво съдържа гробът под могила 4 при Кабиюк при краката на покойника?

а) Две стремена и копие · б) Конска кожа с долните части на краката, черепа и опашката · в) Цял конски скелет

4. От кой паметник съдим най-ясно за прабългарското седло?

а) От гробни находки в Плиска · б) От Мадарския скален релеф · в) От печата на хан Тервел

Отговори: 1 – а; 2 – в; 3 – б; 4 – б

Бележки

1. Славова 2010, с. 108. ↩
2. Фехер 1938, с. 74–75. ↩
3. Славова 2010, с. 107–108. ↩
4. Славова 2010, с. 108. ↩
5. Славова 2010, с. 108. ↩
6. Йотов 2004, с. 130–131. ↩
7. Йотов 2004, с. 130–131. ↩
8. Рашев 2008, с. 213. ↩
9. Йотов 2004, с. 132. ↩
10. Йотов 2004, с. 132–133. ↩
11. Йотов 2004, с. 132. ↩
12. Фехер 1938, с. 76–77. ↩
13. Йотов 2004, с. 130–131. ↩
14. Йотов 2004, с. 133. ↩
15. Рашев 2008, с. 213. ↩
16. Йотов 2004, с. 133–134. ↩
17. Рашев 2008, с. 174. ↩
18. Йотов 2004, с. 134. ↩
19. Йотов 2004, с. 135. ↩
20. Йотов 2004, с. 136. ↩
21. Йотов 2004, с. 135–136. ↩
22. Йотов 2004, с. 182, 184. ↩
23. Рашев 2008, с. 213–214. ↩
24. Казанский 2019, с. 257. ↩
25. Рашев 2008, с. 174. ↩
26. Йотов 2004, с. 140. ↩
27. Йотов 2004, с. 143. ↩
28. Йотов 2004, с. 144. ↩
29. Йотов 2004, с. 147. ↩
30. Йотов 2004, с. 160. ↩
31. Йотов 2004, с. 145. ↩
32. Йотов 2004, с. 182, 184. ↩
33. Йотов 2004, с. 182, 184. ↩
34. Йотов 2004, с. 158. ↩
35. Хрисимов, Петров 2012, с. 107. ↩
36. Фехер 1938, с. 75. ↩
37. Йотов 2004, с. 161. ↩
38. Казанский 2019, с. 265. ↩

39. Рашев 2008, с. 174. ↵
40. Йотов 2004, с. 162–163. ↵
41. Йотов 2004, с. 171. ↵
42. Йотов 2004, с. 182, 184. ↵
43. Йотов 2004, с. 133. ↵
44. Йотов 2004, с. 161. ↵
45. Фехер 1938, с. 76–77. ↵
46. Фехер 1938, с. 76. ↵
47. Фехер 1938, с. 76–77. ↵
48. Рашев 2008, с. 174. ↵
49. Рашев 2008, с. 174. ↵
50. Рашев 2008, с. 161. ↵
51. Казанский 2019, с. 261. ↵
52. Славова 2010, с. 108. ↵
53. Рашев 2008, с. 198. ↵
54. Рашев 2008, с. 198. ↵
55. Рашев 2008, с. 275. ↵
56. Рашев 2008, с. 162. ↵
57. Рашев 2008, с. 193. ↵
58. Рашев 2008, с. 172. ↵
59. Йотов 2004, с. 179, 182. ↵
60. Рашев 2008, с. 202. ↵
61. Фехер 1938, с. 74. ↵
62. Рашев 2008, с. 202. ↵

Библиография

Рашев, Р. Българската езическа култура VII–IX век. София: Класика и стил, 2008.

Йотов, В. Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI век). Варна: Зограф, 2004.

Фехер, Г. Военното дело на прабългарите. София: Военна библиотека, 1938.

Славова, Т. Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти. София, 2010.

Казанский, М. М. Степные традиции в славянском вооружении и конском снаряжении в V–VII вв. – Краткие сообщения Института археологии, вып. 254. Москва, 2019, с. 253–269.

Хрисимов, Н., М. Петров. Данни за мъжкото облекло от периода на Първото българско царство. 2012, с. 94–111 (статия с резюмета на украински, български и английски език; изданието не е посочено в наличния текст).

Снимките с отбелязан автор са от Wikimedia Commons под посочения свободен лиценз. Всички останали илюстрации са художествени реконструкции и стилизации, създадени за публикацията с инструмент за изкуствен интелект по описанията в посочените източници; те не са изображения на реални находки.

Финансирано от
Европейския съюз
NextGenerationEU

Публикацията е част от проект № BG-RRP-11.020-0147-C01 „Докосни древността – пътят на прабългарския воин“, изпълняван от Сдружение „Спортен клуб Бага-Тур“ с финансовата подкрепа на Национален фонд „Култура“ по Националния план за възстановяване и устойчивост, финансиран от Европейския съюз – NextGenerationEU.

Тази публикация е създадена с финансовата подкрепа на Европейския съюз – Следващо Поколение ЕС. Цялата отговорност за съдържанието на публикацията се носи от Сдружение „Спортен клуб Бага-Тур“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че тази публикация отразява официалното становище на Европейския съюз и Национален фонд „Култура“.